

UDK:800.81

Shahnoza ATABAYEVA,
Urganch Innovatsion Universiteti magistranti
E-mail:shixnazarmadiyorov@gmail.com

PhD D. Niyazmetova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI SIFAT KOMPONENTLI FRAZELOGIZMLARNING TILGA NISBATAN KOMMUNIKATIV MAQSADLARI VA FUNKSIYALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi sifat komponentli frazeologizmlarning tilga nisbatan kommunikativ maqsadlari va funksiyalari tahlil qilinadi. Maqolada frazeologizmlarning umumiy ta'rifi, ularning kommunikativ vazifalari va tilga bog'liq funksiyalari yoritilgan. Sifat komponentli frazeologizmlar tilning informativ, ijtimoiy, madaniy, stilistik va motivatsion funksiyalarini amalga oshiradi.

Kalit so'zlar: Frazeologizm, sifat komponentli frazeologizmlar, ingliz tili, o'zbek tili, kommunikativ maqsad, informativ funksiya, stilistik funksiya, ijtimoiy funksiya, madaniy funksiya, tasvirlash, nutq jarayoni.

COMMUNICATIVE PURPOSES AND FUNCTIONS OF ADJECTIVE-COMPONENT PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article analyzes the communicative purposes and functions of adjective-component phraseological units in relation to language in English and Uzbek. It provides a general definition of phraseological units, discusses their communicative roles and language-bound functions. Adjective-component phraseological units serve various linguistic functions, including informative, social, cultural, stylistic, and motivational roles.

Key words: Phraseological unit, adjective-component phraseological units, English language, Uzbek language, communicative purpose, informative function, stylistic function, social function, cultural function, description, speech process.

КОММУНИКАТИВНЫЕ ЦЕЛИ И ФУНКЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМ КОМПОНЕНТОМ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются коммуникативные цели и функции фразеологических единиц с компонентом прилагательного в английском и узбекском языках. Приведено общее определение фразеологизмов, раскрыты их коммуникативные задачи и функции, связанные с языком. Фразеологизмы с компонентом прилагательного выполняют информационные, социальные, культурные, стилистические и мотивационные функции.

Ключевые слова: Фразеологизм, фразеологические единицы с компонентом прилагательного, английский язык, узбекский язык, коммуникативная цель, информационная функция, стилистическая функция, социальная функция, культурная функция, описание, речевой процесс.

Kirish. Frazeologizm (yunoncha phrasis — «so'z» va logos — «ta'rif») - ma'lum bir ma'noni ifodalovchi, lekin o'ziga xos struktura va grammatik tuzilishga ega bo'lgan, asosan bir butun bo'lib ishlatiladigan turg'un iboralaridir. Frazeologizmlar tilning eng muhim ifodaviy vositalaridan biri bo'lib, ular nafaqat tilda ma'lum bir ma'noni ifodalovchi belgilar bo'lib, balki aniq kommunikativ vazifalarni bajaradi.

O'zbek va ingliz tillarida sifat komponentli frazeologizmlar keng tarqalgan va ular turli kommunikativ maqsadlar va funksiyalarni amalga oshiradi. Ushbu frazeologizmning tilga nisbatan qanday kommunikativ maqsadlar va funksiyalarni bajarishini tahlil qilish, tilshunoslikdagi eng muhim masalalardan biridir.

Bu borada ingliz olimlari F.R.Palmer frazeologizmning til tizimidagi ahamiyatini ta'kidlaydi. U frazeologizmlarni "tulkiy so'zlar" deb ataydi, chunki ular o'zgaruvchan va ma'lum bir ijtimoiy guruhlar va madaniyatlar bilan bog'liq bo'ladi. Unga ko'ra, frazeologizmlar tilni boyitadi va nutq jarayonida informatsion, hissiy va stilistik funksiyalarni bajaradi. M.A.K.Halliday frazeologizmni tilning "diskurs" qismiga kiradigan element sifatida ko'rib, ularning kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishda yordam

berishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, frazeologizmlar til orqali ma'lumot uzatish va hissiy holatlarni aks ettirishda keng qo'llaniladi. John Sinclair frazeologizmlar tilning jiddiy kommunikativ vositalari ekanligini ta'kidlaydi. U frazeologizmlarni "o'ziga xos, aniq ma'nolarga ega bo'lgan ifodalar" deb ataydi va ularning tildagi kommunikativ vazifalarini o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. A.A. SHermatov frazeologizmlarni tilning yanada boy va rang-barang qatlamlaridan biri sifatida izohlaydi. U frazeologizmlarning kommunikativ funksiyalarini ko'rib chiqib, ularning tilda ma'lumot uzatish, baholash va his-tuyg'ularni ifodalashda ishlatilishini ta'kidlaydi.

O'zbek tilshunosi X. S. A'zamov frazeologizmlar haqida shunday fikr bildiradi: "Frazeologizmlar xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy tajribalarini aks ettiradi, ular xalqning fikrlash usulini va tilni qo'llash tarzini belgilaydi". Uning fikriga ko'ra, frazeologizmlar tilda xulq-atvor va emotsional holatlarni tasvirlashda katta ahamiyatga ega.

A.M.Qodirov frazeologizmlarni o'zbek tilining asosiy ifodaviy vositalaridan biri sifatida ta'kidlaydi. U frazeologizmlarning kommunikativ funksiyalarini tahlil qilganda, ularning nafaqat tilni boyitishda, balki

kommunikativ vazifalarni bajarishda muhim rol o'ynashini aytadi. Ingliz va o'zbek olimlarining fikriga ko'ra, frazeologizmlar tilning asosiy komponentlaridan biri bo'lib, ularning kommunikativ maqsadlari va funksiyalari nutq jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilshunoslari frazeologizmlarni tilning kommunikativ va stilistik vositalari sifatida ko'rib, ularning ma'lumot uzatish, his-tuyg'ularni ifodalash va ijtimoiy baholarni aks ettirishdagi rolini ta'kidlaydi. O'zbek tilshunoslari esa frazeologizmlarni xalqning madaniy va tarixiy merosini aks ettiruvchi, tilni boyituvchi vosita sifatida ko'rib, ularning kommunikativ vazifalarini chuqur tahlil qiladilar.

Pragmalingvistika til birliklarining muloqotdagi ishlatilishini, ya'ni gapiruvchining niyati, kontekst, va tinglovchining tushunchasini o'rganadi. Sifat komponentli frazeologizmlar esa, o'zining obrazlilik va ko'p ma'nolilik bilan, aynan shu pragmatik jihatlarni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Pragmalingvistik jihatlarni sifatida quyidagilarni ko'rishimiz mumkin. Illokutsion kuch: Frazeologizmlar gapiruvchining niyatini kuchaytiradi. Masalan, ingliz tilidagi "as stubborn as a mule" iborasi shaxsning qaysarligini kuchli tarzda ifodalaydi. O'zbek tilida Eshakdek qaysar – Bu frazeologizm shaxsning o'ta qaysarligini ifodalaydi. Gapiruvchi bu ibora orqali shaxsning qaysarligini kuchli tarzda baholaydi. Kontekstual moslashuv: Bu birliklar kontekstga mos ravishda turlicha ma'no kasb etadi. Masalan, "yuragi toshdek" iborasi turli holatlarda turlicha baholanadi. ingliz tilida kontekstual moslashuvga ega bo'lgan frazeologik birliklar mavjud. Bu degani, bitta idiomani ma'nosi yoki ta'siri u ishlatilgan kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Misol: "Break the ice" Asosiy ma'nosi: Yangi yoki noqulay vaziyatda muloqotni boshlash, muhitni yumshatish. Kontekstual moslashuv: Ijtimoiy vaziyatda: Yangi tanishuvda yoki yig'ilishda suhbatni boshlash uchun ishlatiladi. Misol: "To break the ice at the party, I told a joke". Biznes kontekstida: Yig'ilish yoki muzokaralarda rasmiy muhitni yumshatish uchun qo'llaniladi. Misol: "He broke the ice with a light-hearted comment before the serious discussion began". Bu ibora turli kontekstlarda ishlatilganda, uning ta'siri va maqsadi o'zgaradi, bu esa uning kontekstual moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Pragmalingvistik tadqiqotlar frazeologizmlarning muloqotdagi rolini chuqur o'rganadi. Masalan, Alimova Feruza Askarjanovna o'zining maqolasida zamonaviy ingliz frazeologizmlarining pragmatik funksiyalarini tahlil qilgan. Ushbu tadqiqotlar frazeologizmlarning muloqotdagi ahamiyatini yoritadi.

Kommunikativ funksiya tilning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, u axborot uzatish, fikr almashish, his-tuyg'ularni ifodalash kabi jarayonlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Bu funksiya tilning ijtimoiy va pragmatik jihatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, til orqali insonlar o'z fikrlarini bildiradi, savollar beradi, buyruqlar beradi yoki his-tuyg'ularini ifodalaydi. Bu jarayonlar tilning kommunikativ funksiyasi orqali amalga oshiriladi. Kommunikativ maqsad esa nutq egasining muloqotdagi aniq niyatini bildiradi. Bu maqsadlar quyidagilar bo'lishi mumkin: Axborot berish (informativ maqsad), Emotsional holatni ifodalash (affektiv maqsad), Buyruq yoki iltimos bildirish (imperativ maqsad), Savol berish (interrogativ maqsad, Nutq egasi o'zining kommunikativ maqsadiga erishish uchun tilning turli vositalaridan foydalanadi. Masalan, savol berish uchun so'roq gaplar, buyruq berish uchun buyruq gaplar ishlatiladi.

Sifat komponentli frazeologizmlarning tilga nisbatan kommunikativ maqsadlari – bu so'z birliklarining muayyan vazifalarini ifodalash uchun ishlatilgan va nutq jarayonida belgilangan til resurslarini anglatadi. Sifat komponentli

frazeologizmlar ko'pincha quyidagi maqsadlarni amalga oshiradi:

Tushuncha va tasvirlash maqsadi Ingliz va o'zbek tillarida sifat komponentli frazeologizmlar ko'pincha kishining xulqi, tashqi ko'rinishi yoki holatini tasvirlashda ishlatiladi. Masalan:

O'zbek tilida: "Boshi garang bo'ldi" (foydalanilgan sifat — "garang"),

Ingliz tilida: "A bad apple" (foydalanilgan sifat — "bad").

O'zbek tilida: "ko'ngli ochiq" – samimiy va mehmondo'st odamni tasvirlaydi.

Ingliz tilida: "bright-eyed and bushy-tailed" – tetik va faol holatni ifodalaydi.

Bu frazeologizmlar kishining ijtimoiy holatini yoki xatti-harakatini tasvirlaydi va auditoriyani shakllantiradi.

b) Emotsional va baholash maqsadi Frazeologizm sifatida ishlatilgan iboralar ko'pincha biror narsaga nisbatan baho berish yoki emotsional munosabat bildirish maqsadida ham ishlatiladi. Ingliz tilidagi "On cloud nine" (yukori kayfiyatda) yoki o'zbek tilidagi "Yuragi otning kallasi" kabi frazeologizmlar shunday kommunikativ maqsadni ko'zda tutadi. Frazeologizmlar orqali shaxs yoki hodisaga ijobiy yoki salbiy baho beriladi. Masalan: Ingliz tilida: "cheap and nasty" – sifatsiz va arzon narsani bildiradi. O'zbek tilida: "yuzsiz odam" – uyatsiz yoki beandisha shaxsga nisbatan ishlatiladi.

c) Munosabat bildirish maqsadi. Sifat komponentli frazeologizmlar ko'pincha nutq jarayonida ma'lum bir fikrni, his-tuyg'uni yoki munosabatni ifodalash uchun ishlatiladi. Bunday iboralar ko'pincha o'z nuqtai nazarini bildirishda, yoki kimningdir gapiga javob berishda qo'llaniladi. Sifat komponentli frazeologizmlarning munosabat bildirish maqsadida ishlatilishi ingliz va o'zbek tillarida keng qo'llaniladi. Bu frazeologik birliklar orqali so'zlovchi o'zining bahosi, hissiyoti yoki ijtimoiy munosabatini ifodalaydi. Quyida har ikki tildagi ayrim misollarni ko'rib chiqamiz: As sly as a fox – "Tulkidek ayyor" Bu ibora orqali shaxsning hiylakor yoki ayyorligini ta'kidlaydi. As stubborn as a mule – "Eshakdek qaysar" Shaxsning o'ta qaysarligini ifodalaydi.

Shuningdek, bu frazeologizmlar milliy madaniyat va mentalitetni aks ettiradi. Masalan, o'zbek tilidagi "Ko'ngli ochiq" iborasi mehmondo'stlik va saxiylikni qadrlashni ko'rsatadi, bu esa o'zbek xalqining madaniyatiga xos xususiyatdir.

Sifat komponentli frazeologizmlar tilning turli funksiyalarini amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Ular quyidagi asosiy funksiyalarga ega:

a) Informativ funksiya. Frazeologizmlar tilning eng muhim funksiyalaridan biri sifatida ma'lumot uzatish vazifasini bajaradi. Sifat komponentli frazeologizm orqali so'zlovchi o'z nutqida aniq ma'lumotlarni etkazishga harakat qiladi. Sifat komponentli frazeologizmlar orqali so'zlovchi ma'lum bir holat, xususiyat yoki vaziyat haqida aniq axborot beradi. Misol uchun Ingliz tilida: as clear as day – "aniq, ravshan". O'zbek tilida: kundek ravshan – "aniq, tushunarli". Bu iboralar orqali so'zlovchi ma'lum bir holatning ravshanligini ta'kidlaydi.

b) Ijtimoiy va madaniy funksiya. Sifat komponentli frazeologizmlar, ayniqsa, ma'lum bir madaniyat va an'analarga bog'liq bo'lgan ma'lumotlarni ifodalashda ishlatiladi. Bu frazeologizmlar ma'lum bir xalqning umumiy tasavvurlari, urf-odatlar va qadriyatlarini aks ettiradi. Misol uchun, o'zbek xalqida "ko'ngli ochiq" kabi frazeologizm insonning ijtimoiy jihatdan yuqori baholanadigan sifatlarini anglatadi. Ingliz tilida: as American as apple pie – "Amerikaga xos, milliy".

c) Stilistik funksiya. Frazeologizmlarning yana bir muhim funksiyasi – bu tilni stilistik jihatdan boyitishdir. Sifat

komponentli frazeologizmlar nutqni jonlantiradi, unga rang-baranglik va ta'sirchanlik kiritadi. Bunday frazeologizmlar ko'pincha adabiy asarlarda, she'riy nutqda yoki rasmiy bo'lmagan muloqotda ishlatiladi. Misol: "It's as clear as day" (Ingliz) yoki "Oydek kundek ravshan" (O'zbek). Frazeologizmlar nutqni boyitadi, unga obrazlilik va ta'sirchanlik kiritadi. Ingliz tilida: as brave as a lion – "jasur". O'zbek tilida: yuragi otning kallasi – "qo'rqmas, jasur". Bu iboralar adabiy asarlarda, she'riyatda yoki rasmiy bo'lmagan muloqotda ishlatiladi.

d) Motivatsion funksiya. Sifat komponentli frazeologizmlar ko'pincha biror amalni yoki xatti-harakatni qo'llab-quvvatlash yoki unga qarshi chiqish uchun ishlatiladi. Ular, shuningdek, auditoriyani qandaydir bir fikrga yoki qarorga undashda ham yordam beradi. Bunday frazeologizmlar ko'pincha maslahatlardir: "Don't judge a book by its cover" (Ingliz), "Suvni ko'rmasdan turib etik yechma" (O'zbek). Frazeologizmlar orqali so'zlovchi tinglovchini harakatga undaydi yoki maslahat beradi. Ingliz tilida: don't judge a book by its cover – "tashqi ko'rinishiga qarab baho bermang". O'zbek tilida: suvni ko'rmasdan etik yechma – "shoshilmang, avval o'ylab ko'ring". Bu frazeologizmlar orqali so'zlovchi tinglovchiga maslahat beradi yoki uni ogohlantiradi.

e) Baholovchi (evaluativ) funksiya. Frazeologizmlar orqali shaxs yoki hodisaga nisbatan baho beriladi. Ingliz tilida: as stubborn as a mule – "o'ta qaysar". O'zbek tilida: yuragi toshdek – "rahmsiz, sovuqqon". Bu iboralar orqali shaxsning salbiy yoki ijobiy xususiyatlari baholanadi.

Xulosa qilib aytganda Ingliz va o'zbek tillaridagi sifat komponentli frazeologizmlar har ikki tilning tilshunoslik xususiyatlarini aks ettiradi. Ular nafaqat tilning ma'lum bir semantik qirralarini yoritishda, balki nutq jarayonida aniq kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Frazeologizmlar tilni boyitadi, ularni til va madaniyatni anglashda, shuningdek, muloqotda keng qo'llashda samarali vositalar sifatida qarash mumkin. Bu frazeologizmlar ko'pincha ma'lumot berish, ijtimoiy va madaniy baholarni ifodalash, stilistik maqsadlarni amalga oshirish, hamda motivatsiya yaratishda ishlatiladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi sifat komponentli frazeologizmlar tilning turli funksiyalarini bajaradi. Ular orqali so'zlovchi axborot beradi, baho beradi, hissiy holatini ifodalaydi, madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiradi, nutqni boyitadi va tinglovchini harakatga undaydi. Bu frazeologik birliklar tilning boyligi va uning madaniyati haqida chuqur ma'lumot beradi.

ADABIYOTLAR

1. Halliday, M.A.K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. London: Edward Arnold. 1978
2. Mahmudov, N. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild. Toshkent: O'zME. 2006
3. Shermatov, G.S. O'zbek tilining frazeologik tizimi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2005
4. Shodmonov, A.M. O'zbek tilining frazeologik boyligi va uning kommunikativ funksiyalari. Toshkent: Fan. 2012
5. Sinclair, J. How to Use Corpora in Language Teaching. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 2004